

BALWAN (551) *sb m*

bał- (504), biał- (30); biał- *BudNT, Calag*; bał- : biał- *RejPs* (5 : 1), *KrowObr* (29 : 5), *Leop* (54 : 4), *BibRadz* (58 : 4), *Mącz* (6 : 5), *RejZwierc* (6 : 1), *BudBib* (35 : 2), *SkarŻyw* (31 : 4), *StryjKron* (9 : 1), *ReszPrz* (3 : 1); *N i A sg -wân* (72) *RejPs, KromRozm I, MurzNT, KrowObr* (2), *OrzList, RejWiz* (3), *Leop* (2), *BibRadz* (5), *BielKron* (5), *GrzegRóżn* (2), *Mącz* (9), *SarnUzn, RejPos* (4), *RejZwierc* (2), *BudBib, CzechRozm, Calag, SkarŻyw* (12), *StryjKron, CzechEp, ReszList, WujNT* (6), *SarnStat* (7), *PowodPr* (2); *w pozostałych przypadkach -wan-* (311), *-wân-* (151); *-wan-* : *-wân-* *KrowObr* (16 : 16), *Leop* (45 : 11), *BibRadz* (21 : 36), *BielKron* (33 : 3), *Mącz* (1 : 1), *BiałKat* (1 : 1), *WujJud* (23 : 1), *BudBib* (28 : 8), *SkarŻyw* (10 : 13), *StryjKron* (3 : 6), *CzechEp* (15 : 1), *ReszPrz* (2 : 2), *ReszList* (3 : 1), *WujNT* (3 : 33).

sg N bałwân (58). $\diamond$ *G* bałwana (33). $\diamond$ *D* bałwanowi (14) *BielŻyw, KromRozm III, Leop* (6), *RejZwierc, BudBib* (3), *WujNT* (2); bałwanu (1) *BielKron*. $\diamond$ *A* bałwana (38), bałwân (18); bałwana *SeklWyz, KrowObr* (9), *Leop* (4), *BibRadz* (2), *SarnUzn, RejAp, RejPos, RejZwierc* (2), *RejPosWstaw, CzechRozm* (2), *CzechEp, PowodPr* (2), bałwan *RejPs, RejKup, GrzegRóżn, SarnStat* (2); *-a* : *e* *BielKron* (1 : 2), *BudBib* (7 : 1), *SkarŻyw* (1 : 9), *StryjKron* (2 : 1). $\diamond$ *I* bałwanem (13); *-em* (1), *-(e)m* (12). $\diamond$ *L* bałwanie (6). $\diamond$ *V* bałwanie (7). $\diamond$ *pl N* bałwany (22), bałwani (11), bałwanowie (2); *-y* *LubPs, BielKron* (2), *Mącz, WujJud* (2), *BudBib, KochPs, KochMarsz, KochSz, WujNT*; *-i* *OrzRozm, PowodPr* (2); *-y* : *-i* *RejPs* (1 : 1), *KrowObr* (2 : 3), *BibRadz* (2 : 2), *CzechRozm* (1 : 1), *ReszList* (1 : 1); *-y* : *-owie* *Leop* (2 : 1), *SkarŻyw* (2 : 1). $\diamond$ *G* bałwanów (80); *-ów* (4), *-(o)w* (76). $\diamond$ *D* bałwanom (92); *-om* (2) *KochPs, -óm* (1) *Mącz, -(o)m* (89). $\diamond$ *A* bałwany (97) [*w tym 1 raz błędnie bałwani*]. $\diamond$ *I* bałwanami (14), bałwany (25); *-ami* *BudNT*; *-y* *LubPs, KrowObr* (2), *RejWiz, Leop* (2), *BibRadz* (2), *RejAp, WujJudConf* (2), *CzechRozm, NiemObr* (2); *-ami* : *-y* *WujJud* (2 : 1), *BudBib* (1 : 3), *SkarŻyw* (3 : 1), *CzechEp* (5 : 4), *WujNT* (1 : 1), *PowodPr* (1 : 1). $\diamond$ *L* bałwaniéch (15), bałwanach (5); *-ech* *LubPs, KrowObr, Leop* (2), *RejAp, BiałKat, WujJud* (4); *-ach* *StryjKron, CzechEp*; *-ech* : *-ach* *WujJudConf* (1 : 1), *SarnStat* (4 : 2); *-éch* (5), *-(e)ch* (10); *-ach* (4) *WujJudConf, CzechEp, SarnStat* (2); *-äch* (1) *StryjKron*.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

1. Wyobrażenie bóstwa, któremu oddawana jest cześć boska w religiach pogańskich; bóstwo pogańskie, bożyszczce, bożek; *idolum Mącz, Calag, Cn; delubrum, simulac(h)rum Mącz, Cn; colossus Mącz; lapides divi, statua Cn* (519) : *HistJóz C; BielŻyw* 158; *WróbŻółt* 43/21; wálfy bogowie z złotą wczynieni/ nie niefą iedno białwáni ręką człowieczą ípráwieni. *RejPs* 169v, 157v, 204; [*Ezechijasz*] wymyflne bałwany/ ílwy/ obrazy/ ołtarze/ y kaplicze wyrzucił *SeklWyzn* 2v; *RejKup* p5v; *MurzNT Matth* 15 arg; *KromRozm III A6*; niech fie zówftydáią Ktorzy rzezánym Białwánom/ iáką chwałę dawáią *LubPs* V6; oni írebro y złoto íwe białwany máya/ Ktore rękámi íwoimi włáínymi dzyáláya. *LubPs* aa, R2v, Sv, V5, Y3v, Z6v (11); *KrowObr* 110, 111 [2 r.], 111v, 116; *RejWiz* 114, 187v; *A ia* poftáwię oblicze moie przeciíwko iemu/ á wytnę gi ze frzodku ludu mego/ przeto że dał z plemienia íwego białwánowi Moloch *Leop Lev* 20/3, *Cv marg, Lev* 20/5, *Deut* 12/3, *Iudic* 6 arg. *l.Reg* 5 arg (45); Nie wdawaycie fie zá bałwany/ áni czynicie íobie Bogow lithych *BibRadz Lev* 19/4, 5v, 7c, 19 arg, 26/30, *Deut* 5/8 (55); *OrzRozm Ov*; [*Salomon*] zbudował ná gorze trzy kościoły [...] ieden Aítáre álbo Iunonie bogini

Sydońkiey/ drugi Chomos bálwánu Moábkiemu *BielKron* 78v; [*Mieszko*] Przykazał [...] áby sie pokrzcili fiodmego dnia Márca/ wmiotawízy w ogień bálwány drzewiáne *BielKron* 343v, 8, 50, 51, 87v, 90 (31); *GrzegRóżn* G2v, Ov; Idolum [...] Latine simulachrum, Obras, Bałwan/ Słup wyćiofány álbo wyrzezány Bożek/ też wyobráżenie á xtałt nieyákíey rzeczy. *Mącz* 164c, 24a [2 r.], 81b, 394c; *SarnUzn* F8, H2; *RejAp* 66v, 83, 83v [2 r.], 95, 107 (10); *RejPos* 68v, 79 [2 r.], 226 [2 r.], 350; *BiałKat* 46, 78v; *RejZwierc* 202 [2 r.], 202v [2 r.]; *WujJud* 9v, 46, 50v [2 r.], 54v, Mm7v; tym Pan błogofławić raczył/ ktorzy [...] one láfy/ ony ołtarze wymyślne/ ony bálwány tłukli/ rąbáli/ palili *WujJudConf* 9v, 48, 246v; *RejPos Wstaw* 110v; Bálwáná leie rzemiełlnik/ á złotnik złotem powłoczy iy *BudBib Is* 40/19, *Deut* 4/25, 27/15, 1.*Reg* 12/21, 31/9, 4.*Reg* 23/13 [2 r.] (35); *HistHel* Bv, C4; *CzechRozm* 7 [3 r.], 7v, 51v, 71v, 72 (12); *Calag* 2b; *KochPs* 174; Szedł potjm ná gorę y do zamku Kálfynum názwánego: tám ífz íefzcze był Bálwan Apollinow *SkarŻyw* 251, 68, 147, 179 [2 r.], 301, 348 (28); *StryjKron* 140 [3 r.], 145 [2 r.], 400 [2 r.], 542; *CzechEp* 85, 116, 299; *NiemObr* 12, 92; *ArtKanc* M6; *ZawJeft* 5; *Calep* 479b, 500b; *LatHar* 620; BALVVAN íeft obraz Bogá fałzywego/ y przetoż nic nie íeft. *WujNT* Xxxxx 2, 25 marg, *Act* 15/20, s. 522, 524 marg, *Rom* 2/22 (18); *PowodPr* 4, 15, 28 [5 r.], 41, 53.

W charakterystycznych połączeniach: bałwana (od-, u-)lać (4), (po-, u-)czynić (11), (po-, s-)kruszyć (5), (po-)łamaó (4), bałwanom służyć (13); chwała bałwanów (3); bałwany czartowskie (8), drzewiane (4), rzezane (ryte) (9), sprosne (7), srebrne i złote (9).

Zwroty: »bałwana chwalić, chwalać(y); bałwanom chwałę, cześć czynić, dawać« [szyk zmienny] (28): HistJóz B4v [2 r.]; WróbŻółt kkVv; SeklWyzn f4; Bo w frogim ytrapieniu tak położeni byli/ [Izraelczycy] Zá fwoie wízeteczeństwo íż bálwány chwalili. LubPs gg6v, V6; BielKron 44, 85c, 88v, 265v, 291v, (7); RejAp 83; RejPos 68v; WujJud 40; HistHel B, D2v; Niech fye wízyfcy froomáia/ Co cześć bálwánom dáia KochPs 146, 123; StryjKron 135, 145; ReszPrz 96; WujNT 392, 470, 479 cf »bogowie i bałwany«, 842; KlonKr B4v.

»kłaniać się bałwanowi« [szyk zmienny] (4): ieden kapłan bałwanfki zawífcia wzbudził Atheny aby przykazali Aríftotelowi modłą sie kłaniać bałwanowi *BielŻyw* 87; *RejZwierc* 70; *SkarŻyw* 392; *WujNT Ap* 9/20.

»ofiare bałwanowi czynić, oddawać, ofiarować, sprawować« [szyk zmienny] (7): Y wzruífyli [Izraelici] zafię frogofć íego [Boga] czyniac ofiary bálwánom *RejPs* 117; *Leop Act* 7/41; *BielKron* 154v; *RejAp* 108; *RejPos* 50v; *ReszPrz* 110; Y vczynili w one dni [synowie izraelscy] ćielcá/ á íprawowáli ofiare bálwánowi *WujNT Act* 7/41.

»ofiarować, ofiarowany bałwanom« [szyk zmienny] (41): *RejPs* 158; *Leop Lev* 20 arg, 20/2, 4, *Jer* 44/23, 1.*Cor* 8 arg (9); *BibRadz Ez* 21 marg, *Act* 15/29, 1.*Cor* 10/19, *Ap* 2/14, 20; nákoniec [ludzie] nie tylko krew bydłęcá ále krew włafnych dziecí fwoich ofiarowáli onym bálwánom fwoim *RejAp* 166, E3, 26, 28v; *WujJud* 196, 197v, 198; *CzechEp* 369; *NiemObr* 78; Coż tedy? mowię áby rzecz bálwánom ofiarowána/ miałá czym być? *WujNT* 1.*Cor* 10/19, s. 22, *Act* 15/29, 21/25, s. 576, 596 (17).

Wyrażenia: »bałwan głuchy; głuche bałwany« (1 : 1): RejPs 202; Bowiem bogacz bez flawy íáko bálwan głuchy/ Choć go vpítrzyfz perlámi/ choć wífzą láńcuchy. RejWiz 19v.

»bałwan(y) niem(y)(e); nieme bałwany« (4 : 2): *KrowObr* 111, 111v; Zwycięstwá od łamego Bogá włzechmogącego prośić małz/ nie od tych bálwánow niemych/ ktore niewidzą/ nie słýżą/ niemowią/ nie czúią/ y tchu nie máią. *SkarŻyw* 566, [236]; *ReszPrz* 29; *WujNT* 1.Cor 12/2.

»bałwany pogańskie; pogański(e) bałwan(y)« (7 : 4): [*Manasses*] czynił złe rzeczy przed oblicznością Pánfką/ wedlug obyczáiu Bálwanow Pogánfkich *Leop* 4.Reg 21/2; *BielKron* 78v; *Mącz* 82d; *WujJud* 50, 50v, 51v, 54v; *BudBib Sap* 14/11; *CzechRozm* 51v; *SkarŻyw* 235, 443.

Szeregi: »bogowie, bożyszczce (a, albo) i bałwan(owie); bałwan (a) i bogowie« (5 : 4): *Leop Gen* 31/19; *Mącz* 9a; *RejZwierc* 46v; *BudBib* I C; *CzechRozm* 51v, 95; *SkarŻyw* 429; Iáko ná on čás przed przyściem Páná Chriftułowym/ máło nie wśzytek świát cudze bogi y bálwany chwalił *WujNT* 479; *SkarKaz* 454b.

»bałwan(y) abo (albo, i) obraz(y); obraz(y) a (albo, i) bałwan(y)« (12 : 3): *KrowObr* 111, 111v [2 r.], 112v, 117v [2 r.], 118 [2 r.] (10); *BibRadz Num* 33/52; *BielKron* 44; *Mącz* 59c, 276a; *RejPos* 79; *WujJud* B4v; Wątpienia o tym żadnego nietrzebá/ iż tám nabożeństwą prawdziwego niemáłz/ gdzie fą obrázy álbo bálwany. *WujJudConf* 50v, 44; *CzechRozm* 7; *WujNT* 526.

a. *obelż*. W pismach polemistów protestanckich: obraz, rzeźba, krzyż i inne przedmioty fizyczne jako przedmioty kultu w Kościele katolickim; święty katolicki (37) : *MurzNT Matth* 24 arg; Agáto Papielz [...] w Konftántynopolu/ ten naprzod Bałwany iáwnie do kościoła wprowadził/ przed nimi klękać rofkazał/ świece ftáwiác/ kádzić/ y chwalić. *KrowObr* 117v; Papielz s swoią ordą vtzynił s pánny Máryey Bałwaná. *KrowObr* [256v], 80 [2 r.], 100, 113v, 114, 116 (15); *OrzList* bv, cv; *RejAp* 114v; *WujJud* 45 [2 r.], Mm 7v; *WujJudConf* 44v; Bładzą nic niewiedząc/ ci co drzewiáne bálwany nołżą/ y modlą sie Bogu ktory zbáwić nie może. *CzechRozm* 7; *SkarŻyw* 189; Ale y to okázác fię nie może/ żebym ia ludziom świętym w práwey wierze pomárłym: [...] przymawiác/ y ony bálwánami názywác miał. *CzechEp* 78; 78 marg, 80, 85 [2 r.].

W charakterystycznych połączeniach: bałwany drzewiane (4), ustrugane (2), malowane.

Zwrot: »przed bałwany klękać« (3): wierne flugi Boże [*Papież*] [...] ciągnie y przywodzi áby [...] Syná Bożego iedynego bluznili/ przed bálwany klękáli/ y zánimi chodzili. *KrowObr* B4; *BudNT* a4; *CzechEp* 86.

Wyrażenia: »bałwany Antychrystowe (Antychrystowskie)« (2): Świętych tedy prawdziwych/ ktorych imioná nápiśáne fą w niebie/ [...] bálwánami Antichriftowemi nie názywałem. *CzechEp* 79, 78.

»bałwany chlebowe; chlebowe bałwany« = *hostie* (1 : 1): *BudNT* a4; mowię/ przeciw ludziom zaráżonym trucizną Antichryftowfką/ ktorzy [...] tákże y wołkowych y chlebowych bálwánow nárobili *CzechEp* 79.

Szeregi »bogowie i bałwany«: by nie Antychrifst íprzeciwiáiac sie w twarz Chriftułowi/ nowych łobie Bogow y bálwánow nie był wymyflil [...] iuż by ludzie ná iednym Bogu prześtáli byli *CzechRozm* 95.

b. *W pismach polemistów katolickich; obelż*: przedmiot kultu innowierców, kacerstwo (3) : iż w tobie nie náyduie sie iáko w przodkach twoich/ iedenże P. Bog wodz twoy/ ále Bálwani rozmáitych á

niezliczonych Sekt *PowodPr* 5; dawni Doktorowie kościelni/ kácerftwá y odščzépiefítwá mimo iednę religią Kátholicką zwáli Bálwánami. *PowodPr* 28, 28.

c. *W pismach religijno-polemicznych katolików i protestantów: obelżywie o duchownych obozu przeciwnego (zwalczanego) (22)* : Bo iuż ten Pop malowany Wylycył wfytky balwany. Tlufté Mnichy/ myáfze Popy *RejKup* 13v, bb8v, cc6; *KromRozm I* A4v, G4; *BibRadz I* 2v; Gdzież ony świeczki/ gdzież ony kádzidlá/ gdzież ony złote páfzyczé/ co imi bálwánom kurzymy/ albo ie w nie vbieramy. *RejAp* 10v; *RejPos* 346v; *RejZwierc* 186; *CzechEp* 79 [2 r.]; Kościołá fię tedy powfzecznego trzymaycie: á tym Bálwanom Lutheryftom/ Kálwiniftom/ Bezyftom/ Trydeifto^m/ [...] mieyfća w fercách/ y mieście wáfzym nie dawaycie. *ReszPrz* 110; on Bálwan Wittemberfski Luther fwoim zwolennikom piékná á práwie z wolą Bożą/ y z pímmem ś. zgodną łácinę dawał *ReszList* 154, 153, 178, 185; *PowodPr* 30.

Wyrażenie: »pasterz (i) bałwan; bałwan pasterz« (3 : 2): *KrowObr* 33v; *Leop Zach* 11/17; *RejPos* 261v; Pánie Boże wfzechmogący zmiłuyże fię nád nim [...] Aby [...] opuściwfyz bálwáná páfterzá nieme^g/ á owce fyná twego morduiącego/ mógł fię pod rząd páfterzá żywego y prawdziwego od ćiebie poftánowionego Iezufá Chriftulá wćieć *CzechEp* 20, 26.

d. *Obelż.: pyszałek, człowiek zarozumiały, hardy (7)* : *RejWiz* 5v; Czoż ty rzeczeńz nędzny bálwánie/ ktory gdy cie trochę fwiát ku gorze wyniefie/ tedy fię nádymáfz iáko pijáná ná morzu *RejAp* 10; O márna mucho/ o fprofný bálwánie oto ten iáko fłyżyfz ktory ma klucz niebá y ziemie lżeyfzym fię tytułem pífze niżli ty/ ktory leżyfz iáko nędzne błoto pod nogámi iego. *RejAp* 38v; *RejPos* 175, 228 [3 r.].

2. *Bryła soli kamiennej o pewnej określonej wielkości; bancus salis BartBydż; grumus salis Mącz (24)* : *BartBydż* 17b; sól do zamków królewskich/ bądż w bálwánách/ bądż miálka/ nie ma bydż kładźioná ná liczbę. *SarnStat* 378, 372 [2 r.], 374, 375 [3 r.], 393, 960 (11).

W charakterystycznym połączeniu: sól w bałwanach (6).

Wyrażenie: »bałwan soli« (11): *Mącz* 150a; *GostGosp* 168; Téż wftáwiamy: áby koždy Zupnik/ [...] ináčéy nie dawał bálwáná foli/ w którym ieft fześć cętnarów/ iedno po pułtory grzywny. *SarnStat* 375, 372 [2 r.], 373, 375 [3 r.], 376, 377 (10).

3. *Fala morska; unda Mącz (8)* : *LubPs* gg 2v; Ano fię okręt miece s ftráfznemi bálwány/ Wierę iákoś nie dobrze więc z náłzými pány *RejWiz* 13; *Mącz* 502c; *KochSz* B3v; Zefir ná ćichym morzu podnośi bálwány/ Na piérfwłym ftońcá wfchodźie *KochProp* 14; *PudlDydo* Bv.

Wyrażenie: »bałwany morskie«: iedno iż W.M. do tey ftołice świętey Apoftołfskiej/ [...] iáko do portu befpiecznego z onych náwáłności wiáerek kácerfkich/ ktore w nię/ iáko w bálwány morfskie wftáwicźnie bijá/ zdrowo y fzczeńzliwie wypłynął. *ReszList* 142.

W przen:

Wyrażenie: »pianiste bałwany«: to człowiek przyrodzeniu fwemu Nie czyni k wóli: ále powodźią porwány Płynie/ tám gdzie go niołá pieniťté bálwány. *KochMarsz* 153.

Synonimy: **1.** bożek; **2.** wéłm.